

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt: 6, Sayı: 2, 2017
Sayfa: 1137-1149

Received/Geliş: Accepted/Kabul:
[11-04-2017] – [30-04-2017]

Abay Kunanbayev'in 'Nasihatler' Adlı Eserinde Toplumsal Eleştiri Aracı Olarak İroni

Yılmaz BACAĞLI

Okt., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Lecturer, Karabuk University Faculty Of Letters
yilmazbacagli@karabuk.edu.tr

Öz

Toplumlar gelişebilmek için değişen zamanın ihtiyaçlarına göre kendilerini yenilemeye mecburdur. Bu gelişme ve yenilenme sırasında değişenler kadar bu değişimleri biçimlendirecek değişmez kıymet hükümlerine de ihtiyaç vardır. Akıl, ahlak ve gayret bu değişimlere istikamet verecek değişmez kıymetlerden sadece üçüdür. Toplumsal değişme bazen gelişme şeklinde değil gerileme ve bozulma şeklinde de olabilir. Bu durumda gelişmeyi sağlayacak kıymetlerin bilen ve toplumlara önderlik edebilecek şahsiyetler toplumlarını gerileme ve bozulma istikametinden gelişme istikametine taşımak için çalışır. Abay Kunanbayev, Türk dünyası ve tüm insanlık için örnek bir şahsiyettir. Zamanında genelde insanlığın, özelde Türk dünyasının yaşadığı problemlere kayıtsız kalmaz. Halkını ve insanlığı olmaları gereken noktaya taşıyabilmek için eserlerinde problemleri teşhis eder. Sebepleri de gerçekçi ve tarafsız bir tavırla eleştirir. Özellikle 'Kara Sözler-Nasihatler' isimli nesir metinlerinde bir eleştiri tarzı olarak ironiyi tercih eder. Abay, ironinin sarsıcı imkânlarıyla muhatabına daha hızlı tesir eder. Çünkü ironi, hakikati diğer tenkit usullerine göre zıtlıklardan, muhataba yöneltmiş sarsıcı sorulardan hareketle daha kolay anlatır.

Anahtar Kelimeler: Abay Kunanbayev, Kara Sözler, İroni, Kazak Edebiyatı, Eleştiri

Irony as A Social Criticism Method in Abay Kunanbayev's Work Named 'Nasihatler'

Abstract

In order to develop, societies have to renew themselves according to the needs of the different times. Social change can sometimes occur in a regression and distortion way instead of development. In such a case, persons who are aware of the unchanging values which provides development and who can lead societies struggle to move society from the direction of regression and deterioration to the direction of development with their recommendations, proposals and finally with their criticism. Abay Kunanbayev is an example personality both for Turkish world and for the whole humanity. At that time, he wasn't indifferent to the social problems that were experienced. To move humanity to the point where they should be again, he diagnoses the problems. He criticizes the reasons in a realistic and neutral attitude. Especially in his prose work named 'Kara Sözler-Nasihatler', he prefers the irony as a criticism method.

Keywords: Abay Kunanbayev, Kara Sözler, Irony, Kazak Literature, Criticism

Giriş

Toplum; maddi varlığı inanç, algı ve değer olarak özetlenebilecek manevi unsurlar üzerine kurulan bir sosyal organizasyondur. Toplumun madde planındaki her türlü varlığının ve ortak davranış kalıplarının altında, onları besleyen ortak bir şuur yani kültürel kodlar söz konusudur. Toplumun manevi bünyesi, ruhu olan bu kültürel kodlar; bireyden başlayarak tüm toplumun ortak bir rota doğrultusunda hareket etmesini sağlayan, muhtemel bir kaosun önünü alan bir harita ve pusula niteliğindedir (Türkkahraman- Tutar, 2009: 3-4). Bu anlamda bir toplumun hayat sahnesine çıkması ve varlığını sürdürmesi için ortak şuur da denilebilecek kültür unsurlarının korunması çok önemlidir.

Toplumun varlığına esas teşkil eden “kültür, toplum hayatının belli bir îmân çevresinde gerçekleşmesidir. Bu îmânın muhtevasını oluşturan varlık anlayışı, mukaddesler ve ölçüler, toplumun hayat önceliklerini belirler. (Kösoğlu, 2012: 15)” Bireylerin ve toplumların hayatının biçimlenişine bu kültür muhtevasının belirlediği düşünceler, kabuller ve tutumlar yön verir. Toplumlar, bireylerin ve sosyal grupların deneyimledikleri hemen her şeyden bir çıkarsama yaparak genel insan davranışlarını, kabullerini bunlara göre belirler.

Kültür, muhtevasıyla hayat biçimini tayin ettiği toplumun kimliğidir. Toplumun çekirdeği olan bireyin hayattaki en büyük problemi de kendini tanımak ve tanımlamaktır. Kendini tanımak ve sonrasında bir kimliğe sahip olmak isteyen insan, bunu yaşadığı toplumdan bağımsız gerçekleştirmez. Tarih, dil, inanç, etnik köken, çevre, gelenek, kurallar, paylaşılan mekânlar, ekonomik sınıfsal ayrımlar, aile geleneği, cinsiyet gibi unsurlar kimliği belirlemede önemlidir. Kimlik sorunu esasında bir ‘öteki’ye kıyasla sahip olduğumuz başkalıktan doğar. Yani ‘ben’e ait olan ile ‘öteki’ne ait olan arasındaki farklılık kimliği var eder. Zevkler, arzular, bakış açıları, fikirler ve inançlar bakımından ‘öteki’nin varlığını kabul etmeden kendi başına bir kimliği yoktan yaratmak mümkün değildir (Akdemir, 2004: 44).

Toplumların kimliklerinden vazgeçmeleri düşünülemez. Çünkü kimlik, toplumlar için bir varlık-yokluk meselesidir. Toplumun farklı sebeplerle kendi kültür muhtevasından başka bir kültür muhtevasına savrulması ya da zorlanması kaçınılmaz olarak bir kimlik bunalımına ve kültür yozlaşmasına sebep olur. Bu durumda toplumun fizik ve şuur planında ihtiyaç duyduğu bütünlük, ahenk kaybolur ve toplumsal travma başlar. Toplumsal hafızanın değiştirilmesi veya ortadan kaldırılması yoluyla toplum hayatının maddi ve manevi boyutlarının istendik biçimde şekillendirilmeye çalışılması çok ciddi sorun ve itirazlara yol açar. Nitekim tarihte insan tabiatı olarak da adlandırılabilen ‘fitrat’ı tahrip eden tembellik, düşmanlık, vefasızlık, şiddet, ikiyüzlülük ve hırs gibi nice hastalığın ve insanlığın maddi ve

manevi tüm kazanımlarını kaybetmesine yol açan savaşların bu tür girişimler neticesinde yaygınlık kazandığı bilinen bir gerçektir.

Kültürün içeriden veya dışarıdan müdahale edilerek bozulduğu, bireyi ve dolayısıyla toplumu felce uğrattığı dönemlerde doğru davranış kalıplarının topluma yeniden kazandırılmasında etkili olacak hususi şahsiyetler de devreye girebilir. Toplumun düşünce ve davranış kalıplarını bozan dış ve iç etkenleri iyi bilen bu şahsiyetler; tutarlı, çalışkan, ilkeli, fedakâr ve gür sesli olmaları sebebiyle tek başlarına bir toplum kadar etkili olabilecek güce sahiptir. Toplum bozulma ve yozlaşmaya karşı bilinçlendirmek için şahsi örnekliğin yanı sıra ellerindeki tüm imkânları kullanırlar. Bu manada topluma yön veren isimlerin sözleri zaman içinde yatay ve dikey olmak üzere iki boyutlu ilerleyen bir kudrete sahiptir. Onları, aynı zaman diliminde yaşayanlar kadar daha sonraki nesiller de işitir.

Diğer bütün sanat dalları gibi toplumsal bir olay olarak değerlendirilebilecek edebiyat sanatı da ait olduğu toplumda meydana gelen her türlü fiziki ve ahlaki olaya karşı çok ilgilidir. Zira toplum; çok boyutlu yapısıyla edebiyat sanatının varlığına katkı verirken, diğer yandan bizzat var ettiği bu sanat dalının elinde bir nesneye dönüşür. Toplumun kimliği ve şuuru olarak nitelendirilebilecek kültür, edebiyatı var olma ve dinamik gelişme sürecinde etkilerken aynı zamanda onun kendi varlığını ve gelişim sürecini etkilemesine de açıktır. Bu bakımdan edebiyat, kültürdeki olumlu ya da olumsuz her türlü değişime ve gelişmeye anında karşılık üretir. Kendisine özgü yöntemleri kullanarak kültürü biçimlemeye çalışır.

Toplumsal Eleştiri Aracı Olarak İroni

Mizah ya da gülmece, insanın tabii uğraş alanlarından biridir. Zaman içerisinde çok farklı amaçlarla insan zekası tarafından biçimlendirilen bu uğraş alanı bu yönüyle bir sanattır. Fakat mizah, diğer sanat eserleri gibi dikkati ve hissi sadece kendisi üzerinde toplamayı amaçlamadığı gibi, ferdi estetik kaygıları da esas almaz. Çünkü mizahın varlık sahasına çıktığı ve mevcudiyetini devam ettirdiği tabii çevre toplumdur. Bu bakımdan mizah, toplumsal hayatın bazı ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kullanılan sorumlu, faydalı bir faaliyet alanıdır (Bergson, 1997: 16-17-24).

Mizah, edebi eserlerde daha çok toplumsal bir sorumluluğu yerine getirme çabasına dönük kullanılır. Genel anlamda Türk dünyası edebiyatlarında mizah; amaçsız bir eğlence unsuru değil, daha çok toplumu düşündürmeyi amaçlayan ve sorunlarına çözüm bulmaya sevk eden bir eleştiri aracıdır. Zira mizah da yitirilmiş dikkatten, dinamizmden ya da zamanın ve mekanın şartlarını değerlendiremeyen kör, makinemsi bir katılığın aksayan durumlarından doğar (Bergson, 1997: 18).

Mizahın eleştiri için en uygun türlerinden biri de ironidir. Fakat ironi kavramını tanımlarken özel bir dikkate ihtiyaç vardır. Çünkü bu kavram; bir

söz sanatından öte, döneminin ve toplumunun dünyayı algılama biçimini de içerecek felsefi bir mahiyet göstermektedir. Kavramın anlamı, içerdiği dönemselsel ve toplumsal özelliklerin değişken olması sebebiyle bağlamına göre değişiklik gösterebilmektedir (Tuğluk, 2017: 446).

İroni kavramını tam anlamıyla karşılayacak bir tanımın yapılması oldukça zordur. Bu zorluğun nedenlerinden biri kavramın bağlama göre değişkenliği ise de asıl sorun ironinin kullanım mecrasının çok geniş ve kullanım amacının oldukça çeşitli olmasından kaynaklanır. Bu sebeple ironinin tüm işlevlerini kuşatıcı, 'efrâdını câmi, ağyârını mâni' bir tanımını yapmak oldukça zordur. En basit şekliyle; söylemek istediğini söylediğinin arkasına gizleme, veya söylediği şeyle söylemek istediğinin üzerini örtme çabası olarak tanımlanabilecek ironi, en az iki katmanlı bir anlam yapısına sahiptir (Tuğluk, 2017: 449). Söylenen ve dikkate sunulan ilk anlam katmanı sözün sahibinin kimi zaman sözü edilen konuyu bilmediği, hatta tevazunun haddini aşan bir cahillikle malul olduğu kimi zaman da ilgili konu ve bu konu ile alakası bulunan her şey ve herkesten normalin çok üzerinde memnun ya da şikayetçi olduğu bilgisini içerir. Fakat söylenmeyen ve dikkatten çoğu zaman şuurlu bir acemilikle gizlenen ikinci anlam katmanında sözün sahibinin cahilliğinin, memnuniyetinin veya şikayetinin tam zıddı bir anlamın kastedildiği muhataba hissettirilir.

Söylenenin veya yapılanın tam tersinin kastedildiği bir iletişim yöntemi ya da becerisi olarak tanımlanabilecek ironi (eironeía); görünen ile gerçek, söylenen ile söylenmek istenen arasındaki zıtlığa dayanır (Ataç-Şar, 2008: 13). Esasen mizah da buradan doğar. Daha çok edebi metinlerde bir anlatım tekniği olarak kullanılan ironi, yazar veya şairin sözünün kuvvetini artırmak ve okurunu etkilemek için başvurduğu etkili yöntemlerden biridir.

İroni; esasında insanın evrenden aileye uzanan tüm sosyal ortamlarda yaşadığı çelişkiler, açmazlar ve kokuşmalar karşısındaki aczinden doğan bir tepkidir (Cebeci, 2008: 286). Yazar ya da şair, bu tepki sayesinde sosyal ortamı bozan ve kendisini de ciddi ölçüde rahatsız eden gerçekliği kısmen inkâr etme, kısmen de küçümseme yoluna giderek yaşadığı çaresizliğin ıstırabına azaltmaya çabalar. Çelişkili, sorunlu alanları bir eleştiri biçimi olan ironi ile şuur düzeyine çıkararak söz sahibi, en azından tarafını belli etmenin vicdani rahatlığını yaşar.

Düşünce tarihinin bir parçası olan geleneksel ironi, toplumların sorun alanların ve sorgulama ihtiyacının artışına paralel bir gelişim süreci geçirir. Bu gelişim sürecinin neticesinde modern bir kimlik kazanan ironi; insanın kendisinin ve imkânlarının sınırını tanıması, buna paralel olarak da hayatın karmaşasını anlaması ve bu karmaşayla mücadele edemeyeceğini anlayıp bu mücbir akışa teslim olmasına dayanır (Cebeci, 2008: 288).

İroni; dilimizde kinaye, ta'riz, istihzâ, tecâhül-i ârif, hiciv vb. pek çok söz sanatının karşılığı olarak tanımlanmışsa da bir yönüyle bunlardan hiçbirisi

olmamakla birlikte, bir yönüyle de hepsinden bir parça taşır. Zira sözü dolaylayarak söylemenin gizemi sadece manayı değil, niyeti de muğlak kılmaktadır. Bu bakımdan her ironistin niyeti, kendisine has ironinin tanımlanmasında en belirleyici unsurdur. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Abay da eserinde, geniş bir icra sahası bulunan ironi tekniğini daha çok hiciv maksatlı kullanır.

Toplumsal hayata bazen alışkanlıklar, menfaat, özentî ve taklit gibi bu hayatın dengesini ve gelişimini olumsuz etkileyecek unsurlar tesir edebilir. İroni, toplumsal hayatın hafızasının devreden çıktığı bu şuur dışı dönemde bir tür uyarıcı görevi yapar. Sarsıcı, hırçın ve mizahi tekniğiyle toplumu yeniden asıl ritmine kavuşturmaya çalışır.

İroni müstehzi bir teknik olmakla beraber, istihzâdan farklıdır (Taşdelen, 2007: 54). Genel olarak müstehzi tekniklerin, yani mizahın toplumsal kenetlenme, eğiticilik ve yıkıcılık olmak üzere üç temel toplumsal işlevi vardır (Usta, 2009: 44). İstihzâ daha çok yıkıcı bir özellik gösterir. Çünkü 'istihzâ' fiili varlığını kibre borçludur. Dahası istihzâ yani alay, bir toplumsal terbiyeden çok nefis tatminini amaçlayan ben merkezli bir tavidir. Alay maksatlı kullanılan ironide, ironiye muhatap olan kişi ya da toplum bir tür kurbandır ve kurtuluşu yoktur. İstihzâ ile amaçlanan muhatapı dışlamak, ona zarar vermektir.

Abay'ın eserinde ise mizah olmakla beraber, yazarın amaçladığı şey toplumu tahkir ederek onu kıymetten düşürmek değildir. Eserdeki müstehzi teknik toplumu yıkmayı, dışlamayı ona zarar vermeyi hedeflemez. Yazar, eserinde genel manada mizahı ve hususi bir teknik olarak ironiyi toplumsal kenetlemeyi sağlamak ve toplumu eğitmek için kullanır. Bu bakımdan Abay'ın eserinde kullandığı teknik daha çok hiciv türüne yakındır. Hiciv yani eleştiri, doğru olanı tespit ve teklifte birinci derecede etkili bir düşünce tarzıdır. Yine eleştirinin bu özelliği onda küçümsemenin, alayın, suçlamanın bulunmasına manidir (Türkeş Günay, 2009: 31).

Bir Toplum Lideri: Abay Kunanbayev

Türk Dünyası ve özellikle Kazaklar için çok zor dönemlerden biri olan 19. yüzyılda, toplumun kültür unsurlarının iç ve dış etkenler sebebiyle bozulmasına karşı bu coğrafyada sesini yükselten önemli bir isim vardır: Abay (İbrahim) Kunanbayev.

Kazakların orta cüzünün Argın boyunun Tobıktı aşiretine mensup olan Abay, 1845 yılında Semey şehrinde doğar. Küçük yaşlardan itibaren şiirle meşgul olan Abay, 13 yaşında başladığı medrese eğitiminde Arapça, Farsça ve Çağatayca'yı öğrenir. Bu dönemde Nevaî, Nizamî, Fuzûlî, Firdevsî, Sâdî gibi büyük Türk ve Fars şairlerinin eserleriyle tanışır. Semey'de bir süre Rus okuluna da gider ve burada Rusça öğrenir. Rusça sayesinde hem Rus klasikleriyle hem de Avrupalı şairlerin şiirleriyle tanışır. Zaman zaman bu

eserlerden tercüme yapar. (İsmail-Çınar, 1995:9). Abay, genç yaşta farklı kültürleri mukayese edebilecek kadar zengin bir zihni donanıma sahip olur.

Abay, sadece bilgiyi öğrenen ve bunun şahsi hazzıyla yaşayan bir entelektüel değildir. Bilginin bir milleti dönüştürme gücünü çok iyi kavrar. Ayrıca 'öğrenme isteği'nin sadece insana verilen bir yetenek olduğunu düşünür: "Dünyanın görünen ve görünmeyen sırlarını sayıp araştırmaya; ya da hiç olmazsa deneyip tecrübe etmese dünyada insan olmanın bir yeri (anlamı) olmazdı. Bunu bilmedikten sonra o can, insan canı olmaz; hayvan canı olurdu (Kunanbayev, 2014: 32)." Abay, öğrenme isteğinin insan olmanın bir gereği olduğuna ve bilgiye sahip olmanın da ahlaki bir sorumluluğu olduğuna inanır. Ona göre biliyor olmanın bedeli insanları bildiklerinden haberdar etmektir. Bir yandan yeni okuma ve tecrübelerle kendini imar ederken, diğer yandan bildiği ve öğrendiği her şeyi insanlarına aktarmanın derdindedir (Erdem, 2001: 8).

Abay, ataları gibi kendisi de kadılık yapan babasının yanında, onun hizmetinde çalışır (Kibar, 2014: 12). Büyük toplantılara ve davalara katılan Abay, bu iş vesilesiyle pek çok toplumsal probleme de erkenden tanık olur. Bu sorunların nedenleri ve çözüm yolları üzerinde çalışır ve düşünür. Henüz 20 yaşında sosyal problemler konusunda halkı adına ileri gelenlerle tartışan bir toplum lideri kimliği kazanır (Cengiz, 1995: 56).

Abay; Çarlık Rusya'sının topraklarını işgaliyle birlikte Kazak Türklerinin yaşam tarzlarının, gelenek ve adetlerinin değişmeye başladığı; göçerlikten, hayvancılıktan yerleşik hayata, ticarete geçişin hızlandığı tarihlerde yaşar. Bu dönemde adalet, insanlık, sanat ve bilim için mücadele eder. Şiirleri ve yazılarıyla her türlü toplumsal probleme oldukça realist bir açıdan yaklaşır. Gelenek ve çağdaş düşünce onun eserlerinde sentezlenerek verilir. O, modern ve evrensel olanı geleneksel ve milli olana özgü unsurlarla anlatmayı başarır. Eserleri aracılığıyla Kazak halkını çalışmaya, aydınlarını da araştırma yapmaya ve insanlık ideallerini gerçekleştirme yolunda emek sarf etmeye çağırır (Çınarlı, 1997: 119).

Abay, daha çok bir şair olarak bilinmekle beraber aynı zamanda bir yazardır. Esasında yazmak Abay'ın milleti için yapabileceği son iyi şeydir. Okuyucusu ile dertleşir gibi kaleme aldığı 'Kara Sözler'in 'Birinci Söz'ünü bağlarken bu duruma şöyle işaret eder:

"Sonunda düşündüm: Aklıma gelen bu şeyleri kâğıda yazayım, ak kâğıt ve kara mürekkep ile vakit geçireyim. Kim içinden gerekli bir söz bulursa yazsın veya okusun. Gereği yok derse, benim sözüm bana diyerek sonunda bunda karar kıldım. Şimdi yazmaktan ve okumaktan başka hiçbir işim yok (İsmail-Çınar, 1995: 181).

Siyasetname geleneğinin çağındaki devamı olan Kara Sözler, vatandaşlarının çoğu Müslüman olan Kazak halkına verilen ve ahlak ile

pragmatizmi birleştiren reel politik nasihatlerden oluşmaktadır (Kibar, 2014: 9). Kazak halkına karşı kendisini sorumlu hisseden ve genç yaşlarda toplumu adına söz söyleyebilecek bir noktaya gelen Abay, toplumsal aksaklıkların doğru teşhisi ve neticesinde sağlıklı bir çözüme kavuşturulması için şiirlerinde ve özellikle yazılarında yöntem olarak eleştiriye kullanır. Eleştiri yaparken kendisini de dışarıda tutmayan yazar, eleştiri aracı olarak da daha çok ironiden faydalanır.

1. Abay Kunanbayev'in Nasihatler (Kara Sözler)'inde İroni

Milli kültürden beslenen Abay; Arap ve Fars kaynaklarını, Rus ve Batı kaynaklarını da tanıyor olması sebebiyle modern Kazak edebiyatının da kurucusu olarak değerlendirilebilir (İsmail-Çınar, 1995: 19). Eserlerinde, geniş birikimi ve çok yönlü bakış açısıyla yaşadığı döneme ait tüm toplumsal meselelere karşı moda tabirle radikal tavırlar sergiler. Bunun bir sonucu olarak toplumunun gelişmeye direnen geleneksel yapısını, bozulan değerlerini, kıymetini yitiren statüleri ve bu statülere bağlı rolleri eleştirir (Erdem, 2001: 15-16).

Daha çok eleştiri maksatlı kullanılan ironi, amacı dolaylı olarak veren bir anlatım tekniğidir. Sokrates, insanla beraber var olan bu tekniği isabetle kullanması bakımından tekniğin sembol ismi olarak da kabul edilir. Abay'ın Kara Sözler'inde de diğer sözlerden farklı olarak 'Yirmi Yedinci Söz' Sokrates'e, 'Bilge Sokrat'ın Sözü' başlığıyla ithaf edilir (Kunanbayev 2014: 70-71). Sokrates'i iyi tanıyan ve ondan oldukça etkilenen Abay, ona ait geleneksel ironi yöntemi 'soru sorma' tekniğini de metinlerinde çok sık kullanır. Abay, bir eleştiri aracı olarak 'ironi'yi kullanmakla beraber istihzâya karşıdır. Alaycılığın bir şuarsuzluk hali, bir sarhoşluk olduğunu söyler. Ona göre: "Alaycılığa bulaşan kişi ne iş tutar, ne uslu durur, ne de ayıplanacak davranıştan geri durur (Kunanbayev, 2014: 24-26)"

Yazarın Kara Sözler'de ironi tekniğiyle eleştiriye tabi tuttuğu belli başlı meseleler şu şekildedir:

1.1. Halkın Durumu

Abay Kunanbayev'in amacı halkını ataletten kurtarıp onlara bir medeniyet sıçraması yaşatmaktır. Abay'a göre bunun için yapılması gereken başlıca şey; onları ataletten iten eski ve köhnemiş statükocu anlayış yerine, zamanın ruhuna uygun ve çalışmayı önceleyen modern anlayışın yerleştirilmesidir (Hopaç, 2013: 3). Abay'a göre geleneksel yapı, değerler, statüler ve bu statülere bağlı roller o dönemde ciddi bir tahribata uğramıştır ve toplum insanlarına huzur vermemektedir. Kazaklar bu tarihlerde modern dünyadan kopuk, kendi içine kapanık, dünyada olup biten tüm düşünsel-teknolojik değişimlerden habersizdir (Erdem, 2001: 15-16).

Abay, Kazak halkının içerisinde düştüğü bu toplumsal körlüğün sonuçlarını ironi kullanarak eleştirir. Özellikle 'Kırkıncı Söz'e başlarken Sokrates'in geleneksel ironi üslubunu andıran bir giriş yapar: "Aman ha, sizlere sormak istediğim şeyler var!(Kunanbayev, 2014: 128)" Bu girişin peşi sıra gelen soruların aslında hiçbirisi gerçek anlamda soru değildir. Abay için bu soruların cevapları oldukça nettir; fakat onun amacı bu sorular üzerinden okuyucusunu düşündürmek ve mümkün olursa onu doğru cevaplara zorlayarak doğru yola getirmektir:

"Bu bizimkilerin ölenlerinde fenalık yokken, dirilerinin kötülükten mecalinin kalmaması neden?"

İki iyi bir ülkede sevgiyle dostluğunu sürdüremezken, bazı sözünde durmazların uzun süre birlik içinde kalması neden?"

Huzur arayıp bulamayan halkın, huzur bulduğunda bir gün bile geçmeden huzurdan usanması neden? (Kunanbayev, 2014: 128-130)"

İroninin halkın tenkidi için kullanıldığı örneklerden birini de daha kitabın en başında bulmak mümkündür. 'İkinci Söz'de Abay, Kazak halkının kendisinin çocukluk çağlarından beri Tacik, Nogay ve Ruslarla alay edip onları hor gördüğünü söyler. Bu sözlere karşı Abay'ın tepkisini şöyle ifade eder:

"O zamanlar ben: Ey Tanrım, bizden başka bütün halklar bozukmuş; hepsi kötü yola düşmüş iyi halkımdan başka, diye düşünürdüm. Demin söylenmiş sözleri büyük bir nimet görerek övünürdüm. Başkalarını aşağılar idim. (Kunanbayev, 2014: 18)"

Bu ifadeler her ne kadar Abay'ın da diğer insanlar gibi düşündüğünü haber veriyorsa da durumun tam tersi olma ihtimali yüksektir. Zira Abay, çok erken yaşlardan itibaren kendisini yetiştirmiş ve gerek aile ortamı gerekse de içerisinde yaşadığı sosyal ortam gereği hakikati biliyor olmalıdır. Yukarıdaki ifadeleri ironi bağlamında değerlendirmek gerekir. Yani bu ifadeler o tarihlerdeki genel kabulü yansıtmakla beraber Abay'ın kanaati bu kabulün tam tersidir. Bir pişmanlık, cahillik itirafı şeklinde verilen bu sözler yazının sonundaki eleştirilerin tesirini artırmak için özellikle söylenmiş gibidir. Nitekim yazar, bütün bu tespitlerden sonra durumun zannedilenin tam aksi olduğunu söyler ve yazıyı herkesin malumu olan bir cevabı işaret eden sözde soru cümlesiyle bitirir:

"Şimdi bakıyorum da... Onların malı çok zenginlerine; boğazımıza düşkünlük sebebiyle birimiz hizmetçi olmuşuz, birimiz amele. ... Onların hepsi birbiriyle yarışır; zavallı durumuna düşmeden iş yarışırır, sanat bulur, mal bulur, üstün buluşların eseri budur. ... Deminki övünge, deminki kıvanç duyan, gülen sözlerimiz nerede?(Kunanbayev, 2014: 18)"

Esasen Abay'ın tenkit ettiği halk, sadece kendi halkı değildir. İnsanlıkta topyekûn bir bozulma söz konusudur: "Sokrat'a baldıran içirenler, Peygamberimizi deve leşine gömenler, Gaysan'ı asanlar, Jan Dark'ı asanlar kimdi? Bağnazlığa kapılan halktı (Kunanbayev, 2014: 94)."

1.2. Atasözleri ve Deyimler

Abay'a göre halkın mevcut durumunu sürdürmesinde en büyük pay sahibi geleneği kuran ve sürmesini sağlayan deyim ve atasözleridir. Atasözleri ve deyimler esas bakımından halk için kıymetli sözlerdir. Fakat Abay'ın ironiyle verdiği bu sözlerin bir kısmı, halkı daha iyiye değil daha kötüye sevk eden sözlerdir. 'Yirmi Dokuzuncu Söz'ün hemen girişinde: "Bizim atasözlerimizin çoğunun işe yarayanı da var; dindarlığa, insanlığa hiçbir faydası olmayanı, alavereli olanı da var (Kunanbayev, 2014: 78)."

'Beşinci Söz'de ve daha pek çok yazıda bunun örneklerini verir: "Öğleye kadar ömrün olsa da bir günlük mal yığsana, veren düzen bozar, mal bulan erkeğin günahı yok, hayrı dokunmayan halktan uzaklaş...(Kunanbayev, 2014: 28)" Bu sözleri Abay şöyle açıklar: "Bu deyimlerden ne çıktı? Bizimkiler sükunet için, bilim için, bilgi için, adalet için gamlanmaz; bilakis mal için gamlanır. O malı ne şekilde kazanacağını bilmez, mal kazanmak için yaptıklarında suç bulmaz."

Abay, "Fakirsen arlı olma; ünlü değilsen dünya yansın; altın görse melek yoldan çıkar; ana-babadan mal tatlı, altın evden can tatlı, arzuladığını bulsa kar yanar... (Kunanbayev, 2014: 78)" gibi atasözlerinin halkı ahlaktan, dinden uzaklaştırdığı tespitini yapar. Bu tespitleri yaparken sık sık başvurduğu istihzâ dolu, şaşkın sorular ironi amaçlıdır: "Dünyayı yakarak duyuracağın adınla kazanacağın nedir?", "Melek altını ne yapsın?", "Ana-babasını mala değiştirmek arsızların işi değil mi?"

1.3. Toplumun İleri Gelenleri (Zenginler, Yöneticiler)

Abay'a göre zenginlik bir amaç olmamalıdır. Yani insan sadece zengin olmak için yaşamaz. Yazar bu düşüncesini çoğu yerde doğrudan söylemez. Mevcut durumun çarpıklığını ortaya koyarak anlatmaya çalışır:

"Zenginlik arayan her kişi, malı çok olsun ister; 'Kendim de evlatlarım da zengin olsaydık?' der. O mal çoğalırca çobanlara baktıracak; kendileri ete, kımıza doycak; güzelle gezip yüğrük atın sahibi olacak; yan gelip yatacak (Kunanbayev, 2014: 20)."

Hem insan hem de toplumun en büyük zenginliğinin 'akılda birlik' olduğuna inanan (Kunanbayev, 2014: 28) Abay, aklın eşlik etmediği, sadece hevesin kontrolünde olan zenginliği sert bir biçimde karikatürize eder:

"Ya zenginler; 'Bir gün olsa da talih kuşu başıma konsa, dünyanın yarısı benim olsa' zikrindeler. Kendinde olmayanı satın alır. Gönülleri gökte,

gözleri yüksekte; ne adalet, ne haram, ne de akıl, bilim, bilgi... Hiçbir şey maldan kıymetli değil onlar için. 'Söz konusu malsa, Allah Teala'ya rüşvet vererek alınsa da olur.' diye düşünürler (Kunanbayev, 2014: 34)."

Yöneticiler de zenginler kadar ahlaktan yoksun ve tembeldirler. Dahası halktaki bozulma sebebiyle pek çalışmaya da fırsat bulamazlar:

"Yönetici üç yıl için seçilir. İlk yıl gününü 'seni biz seçmedik mi?' diyen halkın başa kakıcılığı ile geçirir. İkinci yıl gününü muhalif adaylarla uğraşarak bitirir. Üçüncü yıl seçimler yaklaşır, gününü 'Yönetici olarak kalabilir miyim?' hesabıyla geçirir. Bundan geriye ne kalır? (Kunanbayev, 2014: 22)"

Bu şekilde çalışamaz hale gelen yöneticiler yeniden yönetici olabilmek için hilekâr ve haram yiyicilerle hürmet etmeye, onlarla yardımlaşmaya ve müminlere düşman olmaya başlar:

"Yönetici ve kadıların 'Akıl alayım, nasihat dinleyeyim.' diye bir düşüncesi olsa bu işe talip olmazlardı. Bunlar: 'Biz de önde gelen kişiyiz, birilerine örnek olup akıl verebiliriz.' diye seçildiler bu göreve. Kendileri çok düzgünmüş de halkı düzeltmesi kalmış geriye. Bu niçin dinlesin aklı nasihati? Dinlemek istese de zamanımı var dinlemeye? Başında nice işi var belli ki: 'Yüce olduğumuz için suçlanalım mı, yoksa halka fitne mi salalım, ülkedeki fitnecilerimizi mi karıştıralım, yoksa sadece kendimiz masraf edip çıkınımızı doldurmadan geri mi kalalım? Adamlarımı birilerine saldırtayım veya birilerini kurtarayım.' diye düşür ya. Derdi başından aşkın, fırsatı olmaz nasihat almaya (Kunanbayev, 2014: 34)"

Abay yöneticilerle ilgili olarak yaptığı bu değerlendirme de ironi üslubunu adeta zirveye taşır. Onları mazur görüyormuş ve nasihate uzak oluşlarını meşrulaştırıyormuş gibidir. Dahası yöneticinin nasihate muhtaç olmadığı değerlendirmesi de hakikatin tam aksine bir göndermedir.

1.4. Din

Abay'a göre yaşadığı dönem insanının inancında da ciddi sorunlar vardır. Özellikle tevekkül anlayışları oldukça sorunludur:

"Hey, Müslümanlar! Biri zengin, biri fakir olsa; biri hasta, biri sağlam olsa; biri akıllı, biri deli olsa; birinin gönlü iyiliğe, birinin gönlü kötülüğe meyilli olsa... 'Bunlar nedendir?' diye sorsa biri. Siz dersiniz ki: 'Allah Teâlâ'nın yaratışından, buyruğundan olmuş hepsi! (Kunanbayev, 2014: 76)"

Bu ifadelerle bir durum tespiti yapan ve yerleşik inancı biraz da istihzâ ile anlatan Abay, sonrasında bu inanışı ironiyi ustaca kullanarak eleştirir:

"Evet, biz Allah Teâlâ'ya ayıbı yok, kusuru yok, kendisi adildir diye iman etmiştik; öyle değil mi? Şimdi Allah Teâlâ, bir sözünde durmaza, tembele zenginlik verir ya! Aynı Allah'tan dileyen emek harcayıp fayda uman

kişinin emeğini boşa çıkarıp evlad-ü ayalinin rızkını da keserek fakir kılar ya! Hiç kimseye zararı olmayan bir mümini hasta ederek hor kılar ya! Herhangi bir hırsız, zalimi sağlıklı kılar ya! Anası-babası aynı, iki çocuğun birini akıllı, birini deli kılar ya!

Bütün insanlığa 'eğri olma, doğru olma' diye emirler yağdırıp yol gösterir ya! 'Doğruyu Cennet'e alırım, eğriyi Cehennem'e yollarım!' diyerek kullarından bazılarını iyiliğe meylettirip bazılarını kötülüğe yönlendirir ya! Bütün bunlar Allah Teâlâ'nın bilge, kusursuz, bağışlayıcı esirgeyciliğine, adilliğine uygun düşer mi? (Kunanbayev, 2014: 76)"

Aklını kullananların hakiki imana sahip olacağını söyleyen Abay: "İyilikle kötülüğü yaratan Allah, lakin iyiliği ve kötülüğü yaptıran Allah değil; hastalığı yaratan Allah, hastalandıran Allah değil; zenginliği ve yoksulluğu yaratan Allah, lakin zengin eden veya fakir kılan Allah değil! (Kunanbayev, 2014: 76)" diyerek iman konusundaki doğru düşünme biçimini de ortaya koyar.

"Allah akıl vermemişse ne yapalım? Allah Teâla seninle beni aynı mı yarattı? (Kunanbayev, 2014: 138)" şeklindeki şikâyetlerin de Allah'a iftira atmak olduğunu söyler. Bunu söyleyenlere yine hakikati tersinden hatırlatacak bir cevap verir: "Allah Teala ona 'Görme,işitme; işittiğine, gördüğüne dikkat etme, aklında tutma!' mı dedi? 'Oyun, eğlenceyle; yemek, içmek, uyumakla; övüngelelikle meşgul ol da içindeki hazineyi yok edip ayvan ol!' demedi ya! (Kunanbayev, 2014: 138)"

Dinin her türlü istismarını da eleştirir. İhtiyaç sahibi ve gerçek iman sahibinin özelliklerini bu sıfatları taşımayanlar üzerinden anlatır: "Tok dilenci şeytan, çalışmayan sofı riyakar'dır (Kunanbayev, 2014: 96). Abay din adamının çalışmamasını ve dünyadan elini eteğini çeken evlialık anlayışını da kesinlikle hoş görmez:

"Kulluğun kemale ulaşması evlialıkla olursa, bütün insanlar terk-i dünya edip 'Hu!' diyerek tarikata girerse, dünya yıkılır. Böyle olduğunda mala kim bakar, düşmanı kim durdurur, elbiseyi kim diker, hububatı kim eker. Allah'ın kulları için yarattığı hazineleri kim arar? (Kunanbayev, 2014: 110)"

Sonuç

19. yüzyıl Türk dünyasında ve özelde Kazak toplumunda toplumsal dinamiklerin esasını oluşturan gelenekler, inanç, hayata bakış ve yönetici, zengin olan sınıfın durumu sebebiyle birtakım sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Özellikle tembellik, ahlaki problemler ve zulme varan davranış kalıpları toplumsal yapıyı oldukça yıpratmıştır.

Abay Kunanbayev, bu yüzyılda kendisini her anlamda yetiştirmiş ve sorunlu alanları bizzat yaşayarak görmüş bir aydın olarak bu problemlere kayıtsız kalmamıştır. Şiirlerinde ve nesir eserlerinde halkını yeniden inşa

etmek, toplumsal dinamikleri doğru bir biçimde harekete geçirmek için çalışır. Ona göre yaşamın tek gayesi faydalı olabilmektir. Fakat bu fayda, insanın kendisinden çok içinde yaşadığı toplum içinse anlamlıdır.

Abay; değişen zaman, coğrafya ve ihtiyaçların biçimlendirdiği toplumların da insanlar gibi bir terbiye sürecine tâbi olduğunun farkındadır. Toplumların gelişebilmesi için de toplumu var eden fertlerin akıl, ahlak ve gayret gibi temel insani prensiplere bağlı bir hayat sürmesi gerektiğini düşünür. Yazar bütün bunlara karşılık esası insan olan toplumların da yanlış beslenme, tembellik, zararlı alışkanlıklar gibi sebeplerle bozulan insan bünyesine benzer biçimde zararlı düşünceler ve davranış kalıpları sebebiyle ihtiyacı olan gelişmeyi sağlayamadığına hatta geri kalabildiğine inanır. Kalemni bu toplumsal hastalığı teşhis etme ve düzeltme amacına yönelik kullanır.

Toplumu yeniden inşa etmek için sıradan bir nasihat üslubunu tercih etmez. O, doğruların ne olduğunu anlatıp durmaktansa yanlışları göstermeyi tercih eder. Gösterdiği yanlışlar konusunda da kendisi açık bir hüküm vermektense sorular yoluyla okuyucusunu düşünmeye zorlar. Hükümü o versin ve verdiği hükmün gereğini yapsın ister.

Bir şey anlatmaktan veya sıkıcı nasihatler vermektense, nasihat dinlemeye hevesli meraklı bir çocuk gibi davranır. Kendisini okuyucunun üzerinde bir öğretmen gibi konumlamadığı gibi, okuyucunun karşısında doğru ve beklenen soruları soran öğrenci gibi davranır. Bu ironiye has bir üsluptur.

Muhatabını şuurlu biçimde sarsan, şaşırtan ve tevezua mecbur eden bu üslup okuyucuyu da düşünmenin, öğrenmenin aktif bir parçası haline getirdiği için oldukça etkilidir. Abay, ironi ile okuyucularını olabilecek en kısa yoldan hakikate çağırır.

Kaynakça

Akdemir, A. Müslim (2004), Küreselleşme ve Kültürel Kimlik Sorunu, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.3, S.1, s.43-50

Ataç, Adnan; ŞAR, Sevgi (2008), İroni ve Etik Söylem Üstüne, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, s.13-24, Ankara

Ayan, Ekrem (26-28 Mayıs 2014), Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu Abay Kunanbayev'in Kara Sözlerinde Eğitim, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi, Eskişehir

Bergson, Henri (1997), Gülme (Le Rire), Çev.: M. Şekip Tunç, MEB Yayınları, İstanbul.

Cebeci, Oğuz (2008), Komik Edebi Türler: Parodi, Satir ve İroni, İthaki Yayınları, İstanbul

- Cengiz, İsmail (1995), Kazak Düşünür, Şair ve Yazarı Abay-Doğumunun 150. Yılında, Doğu Türkistan Göçmenler Derneği, İstanbul.
- Çınarlı, Ali Abbas (1997), Büyük Kazak Şairi Abay Kunanbayev (1845-1904), Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S.3, s.119-123
- Erdem, Tevfik (2001), Abay Yolu Romanının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi, Bilig Dergisi S:17, s.1-32, Ankara
- Hopaç, Mustafa (2013), Kazak Aydınlanmasında Abay Kunanbayev Düşüncelerinin Etkileri Üzerine Bir Deneme, Akademik Bakış Dergisi, S:37, s.1-11, İstanbul.
- İsmail, Zeyneş ve ÇINAR, A. Abbas. (1995), Abay - Abay'ın Eserlerinden Seçmeler, Türksöy Yayınları, Ankara.
- Kösoğlu, Nevzat (2012), Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kibar, Zafer (2014), Abay Kunanbayev-Nasihatler (Kara Sözler) Ön Söz, Ankara.
- Kunanbayev, Abay (2014), Nasihatler (Kara Sözler), Çev.: Zafer Kibar, Ankara.
- Taşdelen, Vefa (2007), İroni, Hece Dergisi S.124, s.53-66
- Tuğluk, Abdulkhakim (2017), İroni Nedir?, İdil Dergisi, C.6, S.29, s.441-467
- Türkeş Günay, Umay (2009), Türk Kültürüne Eleştiri, Akçağ Yayınları, Ankara
- Türkkahraman, Mimar- TUTAR, Hüseyin (2009), Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi, Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, S.1, s.1-16
- Usta, Çiğdem (2009), Mizah Dilinin Gizemi, Akçağ Yayınları, Ankara.

